

Bevolkingskrimp belangrijker dan vergrijzing

In Duitsland roept het margarinedeksel burgers op om meer kinderen te krijgen. Bevolkingskrimp is een doemscenario bij de oosterburen. Maar in het debat drijven ook de voordelen van krimp naar boven. Een uitgelezen kans voor het dichtbevolkte Nederland om vooruit te denken over deze trend. Dit artikel gaat in op de achterliggende oorzaken van de demografische implosie en de kansen die bevolkingskrimp biedt.

Bevolkingskrimp

In Oost-Duitse steden kun je bevolkingskrimp dan ook ruiken: de buizen in het afwateringssysteem staan onder te weinig druk. En je kunt het zien. Flats worden afgebroken, scholen gesloten en de gebruikerskosten voor afvalwater voor de achterblijvers stijgen. Nu is de bevolkingssituatie in Oost-Duitsland niet representatief voor Duitsland: voor een derde slechts is de bevolkingsafname toe te schrijven aan de veranderende leeftijdsstructuur en voor twee derde aan emigratie. Vooral de jongeren trekken weg en daardoor wordt Oost-Duitsland getroffen door drie ontwikkelingen tegelijk: vergrijzing, ontgroening en bevolkingskrimp.

In veel regio's in Europa voltrekken zich sterk vergelijkbare processen, met krimp in de arme regio's, terwijl in rijkere regio's zoals de Randstad, Dublin en omgeving en Zuid-West Engeland de bevolking is toegenomen. Het arbeidsleger dat zich verzamelt voor de zuidwestkust van Europa is op weg naar die rijke regio's. Bevolkingskrimp valt daardoor niet zo op. Toch neemt het besef toe dat het probleem voor de economische en sociale toekomst ook steekt in krimp; misschien wel minder dan we dachten in vergrijzing.

Historisch omslagpunt Nederland

In Nederland is de vergrijzing en krimp laat op gang gekomen. Het dichtbevolkte Nederland heeft de afgelopen eeuw een snellere bevolkingsgroei doorgemaakt dan enig ander land van de Europese Unie, maar bereikt nu toch ook een – historisch – omslagpunt: de bevolkingsgroei over 2005 is de laagste sinds 1900 (CBS, 2006). In Nederland zijn de geboortecijfers met 1,73 kind per vrouw ook niet hoog, maar niet zo laag als in Duitsland met 1,37.

Bevolkingsdaling in Nederland is naar verwachting pas na 2030 aan de orde. Het proces is wel al gaande, bijvoorbeeld in de provincie Limburg, waar sinds 2002 de bevolkingsomvang afneemt en al sinds 1995 de potentiële beroepsbevolking in omvang is afgenomen. De beleidsimplicaties zijn: anders moeten denken waar het gaat om arbeid, de woonvoorraad, bedrijventerreinen en woon-werkverkeer (Derks, 2006).

In de snel gegroeide Nederlandse bevolking is geen sprake van enige toon van paniek over het uitsterven van de Nederlander, laat staan van de Hollander: het uitsterven van De Limburger, De Zeeuw of De Groninger zal eerder aan de orde zijn. Het is de vraag of de krimp in de uithoeken van Nederland ook werkelijk de Randstad bereikt. Anderzijds is er ook geen reden tot overdreven zelfbewustzijn. De economische aantrekkingskracht van vele

gebieden in de wereld neemt toe en puur als leefomgeving is de Randstad niet de aantrekkelijkste regio.

Bij Neerlands bevolkingsdichtheid voelt bevolkingskrimp dan ook niet als een urgent probleem. De Nederlandse regering legt in tegenstelling tot de Duitse niet de nadruk op een hoger kindertal. Het gezinsbeleid legt de accenten op verbetering van de toegankelijkheid van de kinderopvang, opvoedondersteuning en op sluitende dagarrangementen (VWS, 2006). Een brede dwarsdoorsnede van de politiek zet in op (gratis) kinderopvang en verhoging van de arbeidsparticipatie van vrouwen. Is dat het oliën van de bestaande situatie, of komt het ook tegemoet aan de verder in de toekomst gelegen ontwikkelingen?

Demografische implosie

De verzorgingsstaatsocioloog Franz Xaver Kaufmann heeft de onomkeerbare, krachtige teruggang van de bevolking beschreven als een demografische implosie zonder precedent (Kaufmann, 2005a; Kaufmann 2005b). Kaufmann benadrukt dat we de bevolkingsimplosie zelf hebben veroorzaakt, door ons in Europa te concentreren op productieve bijdragen door twintig- tot zestigjarigen.

De verzorgingsstaat resulteerde in de creatie van twee verzorgingsklassen: jongeren en ouderen. Zo hebben we onszelf afhankelijk gemaakt van de demografische ontwikkeling. Aldus Kaufmanns analyse. De problemen waarmee Westerse verzorgingsstaten kampen zijn daarmee het gevolg van endogene ontwikkelingen, van menselijk handelen, en niet van exogene ontwikkelingen c.q. een 'natuurlijk proces' van bevolkingsveroudering.

Een cruciale rol speelt het verbod op kinderarbeid. De ontwikkelingen sinds 1800 in noordwest Europa tonen een sterke reductie van de productieve bijdrage van kinderen. Ouders hebben geen direct economisch belang meer bij kinderen. Integendeel, kinderen kosten ouders veel, ook in immateriële zin, omdat ze afzien van alternatieve activiteiten waaraan ze hun schaarse tijd zouden kunnen besteden. Met de invoering van de leerplicht werden kinderen namelijk tot kostenfactor, luidt Kaufmanns argumentatie. Ze brachten geen inkomsten meer in uit werk of uit prestaties in het huishouden. Op wereldschaal een bijzonder interessante conclusie! Wanneer in landen in Azië en Afrika kinderarbeid wordt afgeschaft, zal ook daar de economische waarde van kinderen afnemen, met waarschijnlijk snel remmende effecten op de wereldbevolkingsgroei.

Wat zijn de economische gevolgen van bevolkingskrimp? Aan de vraagzijde gaat het om de terugloop van het bevolkingsaantal en het verminderd aantal consumenten (en hun koopkracht). Aan de aanbodzijde ziet Kaufmann vooral problemen waar het gaat om de kwantiteit en kwaliteit van de jonge generatie, de opvolging die beslissend is voor innovatie en productiviteitsstijging. Minder kinderen betekent minder menselijk kapitaal. De vraag is of Kaufmann – en met hem ook Esping-Andersen (Esping-Andersen 2006) – en de Duitse en Nederlandse regeringen niet eenzijdig de nadruk leggen op de aanvoer van nieuw menselijk kapitaal. Onderschatten zij niet de flexibiliteit van de levende voorraad menselijk kapitaal?

Krimp heeft ook voordelen

De angst voor het verlies aan menselijk kapitaal hangt samen met de angst voor status quo of achteruitgang. Volgens Elisabeth Niejahr (geb. 1965) is het dan ook zaak onze levens sterker te corrigeren dan onze verzekeringssystemen. De economisch journaliste bundelde in *Alt sind nur die anderen* haar stukken over bevolkingspolitieke thema's. In Nederland is dit standpunt – het menselijk handelen centraal stellen en de krimp niet in cijfers over ons heen laten golven – verwant met hetgeen Nico van Nimwegen en Joop de Beer schreven in hun artikel dat verscheen als reactie op het paniekgevoel in de media over bevolkingskrimp (Van Nimwegen & De Beer, 2006). De bevolkingsteruggang komt niet onverwacht, sussen Van Nimwegen en De Beer, en het moet niet gaan om de demografische getallen, maar “vooral om wat mensen willen, kunnen en doen.” Als grootste verzuim in het demografische debat ziet Niejahr dat tot nu toe geen partij, geen instituut en geen auteur erin is geslaagd een stemmig beeld van de verouderende maatschappij te schetsen. Haar stelling is dat de maatschappij door de veroudering en de teruggang van de bevolking niet automatisch armer wordt. Krimp kan men zelfs leren. Na de pest volgde een economische opleving, aldus Niejahr. En er zijn voorbeelden, Finland, met een lage bevolkingsdichtheid en een relatief hoge welvaart. Bij de Finnen heeft de geringe bevolkingsdichtheid bij de sprong in de kennissamenleving bovendien positief gewerkt. Als de laatste bank in het dorp sluit, moet je wel internetbankieren. Een andere infrastructuur is in gang gezet: onderwijs per videobeelden, artsdiagnose op afstand en een hoge internetdichtheid. Bevolkingskrimp kan meer positieve gevolgen hebben en het zou voor Nederland een enorme kans zijn daar nu op in te spelen: investeren in kinderen en ouderen, in kennis- en communicatietechnologie, de positieve effecten voor de natuurlijke leefomgeving. Kanttekening: de trend is te jong om precieze consequenties in kaart te brengen. De volgende positieve effecten zijn echter goed denkbaar: kinderen zouden meer aandacht krijgen en een betere opleiding. Ouders zullen niet geneigd zijn hun enige kinderen als kanonnenvoer te offeren. Het milieu, de natuurlijke leefruimte, heeft baat bij bevolkingskrimp. Er is meer positieve aandacht voor ouderen. Ouderen die willen participeren in het publieke leven, krijgen daartoe meer kansen. De ‘*Bohnenstangenfamilie*’, of ‘*patchworkfamily*’, van kinderen met halfbroers en -zussen bij hertrouwde gescheiden ouders, leidt tot nieuwe sociale verbanden. Sociale netwerken ontwikkelen zich in nieuwe vormen in cyberspace. Bevolkingskrimp hoeft dus niet per definitie erg te zijn. Is veroudering van de samenleving dan wel zo erg? Niejahr zet vraagtekens bij de angst om de dynamiek van de jeugd te verliezen. Kunnen mensen zichzelf niet tot op hoge leeftijd opnieuw uitvinden? Heeft *life long learning*, investeren in mensen gedurende de gehele levensloop, al de kans gehad zich te bewijzen? Tot nu toe hadden vele werknemers al met 45 jaar het idee te oud te zijn. Zetten we daarentegen in op loopbaanontwikkeling, autonomie, taakverlichting, *work-life-balance*, dan zien de mogelijkheden van 45-plussers er heel anders uit (Zwart et al., 2006).

Is dit wensdenken, of vooruitdenken? In 1956 trok Willem Drees voor de verkiezingen het land door met de verkiezingsslogan ‘Een veilige toekomst voor onze jeugd. Een onbezorgde levensavond.’ Een levenslooppakket *avant la lettre*. Vijftig jaar later heerst in Nederland en Duitsland bezorgdheid over de jeugd. Jeugdwerkloosheid is erg. Het is ook erg, maar het opvallende aan de focus op kinderen en jongeren, is dat juist niets wordt gedaan aan een groot manco van de politiek en het maatschappelijk debat. Er is nog steeds geen beeld van een maatschappij met veel ouderen en nog nauwelijks een beeld van een samenleving met minder mensen.

LITERATUUR

- CBS (2006) Historisch lage bevolkingsgroei. Persbericht, 13 juni. De Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Derks, W. (2006) Bevolkingsafname vereist ander beleid. *ESB*, nr. 4483, 160-164.
- Esping-Andersen, G. (2006) Warum brauchen wir eine Reform des Sozialstaats? *Leviathan*, nr.1, 61-81.
- Kaufmann, F.X. (2005a) *Sozialpolitik und Sozialstaat: Soziologische Analysen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kaufmann, F.X. (2005b) *Schrumpfende Gesellschaft – Vom Bevölkerungsrückgang und seinen Folgen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Niejahr, E. (2005) *Alt sind nur die anderen*. Frankfurt am Main: W. Fischer Verlag.
- Nimwegen, N. van & J. De Beer (2006) Media: bevolkingsgroei is eindig. *Demos* 22 (4), 32-35.
- VWS (2006) *Nota Gezinsbeleid*. Den Haag: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.
- Zwart, B.C.H. de, E. Smolenaars & P.G.M. Molenaar-Cox (2006) *U hoeft toch niet meer te werken?* Den Haag: ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid & AStri.

ELLIE SMOLENAARS

Ellie Smolenaars is zelfstandig gevestigd sociaal-wetenschappelijk onderzoeker en wetenschapsjournalist.